

*Ved Lejre græsse nu Faar paa Vold, hvor
fordum Kæmperne drukke.*

Udviklingen af numeruskongruens mellem subjekt og finit verbum i dansk fra ca. 1500 til ca. 1900

Kathrine Thisted Petersen & Steffen Krogh

Abstract

In this paper, we explore the development of number agreement between the subject and the finite verb in written Early and Late Modern Danish. Previous research has shown that the plural could occasionally be substituted for the singular already in Late Middle Danish. Between 1500 and 1900, the use of the plural gradually decreases, but it varies greatly from text to text. In order to explain this variation systematically, we base our study on seven translations of The Gospel of Luke from 1550 until 1907. What we find is a unidirectional and systematic development from consistent number agreement in all the texts up to 1746, where the plural form winds up in the preterite of strong verbs with stem change between the singular and the plural.

Nøgleord

verbalbøjning, pluralis, numeruskongruens, sproghistorie, bibeloversættelser

1. Indledning¹

Udforskningen af det danske sprogs historie har hidtil haft fokus på gammeldansk, mens forholdene i ældre og yngre nydansk fra ca. 1500 til ca. 1700 resp. ca. 1700 til ca. 1900 er blevet mere stedmoderligt behandlet. Som Ruus (2019: 73-74) skriver, findes der ”ikke nogen større systematiske

---

¹ Citatet i titlen stammer fra B.S. Ingemanns sang *Ved Lejre græsse nu Faar paa Vold* fra 1837.

undersøgelser af dansk ordbøjning i perioden 1500-1700". Særligt inden for verbalbøjningen er der i ældre nydansk en del afvigelser i forhold til nutidsdansk. Det gælder for kategorierne tempus, modus, diatese, numerus og person. Et af de mest fremtrædende træk er pluralisbøjningen i præsens indikativ og imperativ og for de stærke verbers vedkommende også i præteritum indikativ. I forskningslitteraturen bemærkes det at pluralisbøjningen gradvis afvikles i løbet af ældre og yngre nydansk, og at singularisformer ved subjekter i pluralis allerede kan belægges i begrænset omfang i gammeldansk. Det er en kendsgerning at pluralisbøjning som skriftsproglig norm først blev officielt afskaffet i 1900, men hvordan den lange udvikling henimod afskaffelsen mere præcist fandt sted, er stadig uvist. En nærmere undersøgelse heraf vil kræve en grundig gennemgang af et omfattende kildemateriale som man i første omgang kun kan se på en lille del af. Her præsenteres en undersøgelse af forekomsten af verbal pluralisbøjning i forskellige udgaver af den samme tekst, nemlig Lukas-evangeliet. Denne tekst foreligger i forskellige oversættelser og revisioner udgivet løbende siden 1500-tallet. På dette grundlag kan man tegne et billede af en udvikling inden for en enkelt, men meget markant tekstgenre. Forlods giver vi et overblik over den hidtidige litteratur om emnet i et normativt og et deskriptivt perspektiv.

2. Kongruens mellem subjekt og finit verbum i rune- og gammeldansk

Ligesom i mange andre indoeuropæiske sprog herskede der i det ældste danske skriftsprog streng kongruens mellem subjekt og finit verbum inden for person- og numeruskategorien. Pluralisbøjningen af verbet kommer i stand ved kongruens i numerus mellem sætningens finitte verbum og subjektet der kan være eksplicit eller implicit. I førstnævnte tilfælde er udgangspunktet et nominalt eller pronominalt subjekt i pluralisform eller flere sideordnede led i singularis. Kollektiver (fx *kvæg*), der formelt er singularis, fremkalder som regel ikke verbal pluralisbøjning (for undtagelser med *constructio ad sensum* se eksempel (5) og (6) nedenfor). I tilfælde med implicit subjekt er det derimod en uudtalt forestilling om en flerhed der udløser en tilsvarende formforandring af finittet. Fra ca. 1500 til ca. 1900 ses dette kun ved imperativ, men det var langt mere gængs på tidligere sprogrtrin hvor pro-drop endnu var fremherskende.

Person- og numeruskongruens kommer til udtryk i nedenstående runeindskrifter på to benstykker fra Lund fra 1000-1300 resp. 1050-1300:

- (1)   ben   æs   þætta,   ben   æs   þ[æ]tta (LB 3)
       ben   er.PR.ÆS.3.SG   dette.N.NOM.3.SG   ben   er.PR.ÆS.3.SG   dette.N.NOM.3.SG
       Dette er ben. Dette er ben.
- (2)   ar-ar   ara   ær-u   fiaprar (LB 4 side B)
       åre.F-NOM.3.PL.F   ørns   er-PR.ÆS.3.PL   fjer'
       Ørnens årer er fjere (vingerne).

Her kongruerer verbet *æs* med pronomenet *þætta* i 3. person singularis og verbet *ær* med substantivet *arar* i 3. person pluralis. Uden for skånsk aftager personbøjningen kraftigt i løbet af middelalderen. Således erstattes i præsens indikativ endelsen i 1. person singularis med fællesformen i 2. og 3. person singularis, mens 1. og 2. person pluralis erstattes med endelsen i 3. person pluralis (Skautrup 1944: 274; Frederiksen 2019: 46). I præteritum indikativ hos de stærke verber og præsens indikativ hos de præterito-præsentiske verber samt *vilja* og *væra* fortsætter endelsen i 2. person singularis i længere tid, ”men efter ca. 1400 ses 1./3. singularisendelsen *-θ* ofte i konkurrence med 2. singularis’ *-t* eller den stadig almindeligere endelse *-st*” (Frederiksen 2019: 46). Ved indgangen til ældre nydansk er dermed stort set kun numerusbøjningen bevaret. Som udgangspunkt for korpusundersøgelsen i afsnit 4 gives nedenfor et overblik over verbalbøjningen i aktiv omkring år 1500. Paradigmerne i figur 1-3 skal vise skriftsprogsnormen på dette tidspunkt. Grundet den store variation i 1500-tallets retskrivning har vi anvendt de moderne retskrivningsprincipper.

	Indikativ		Konjunktiv		Imperativ
	Præsens	Præteritum	Præsens	Præteritum	
Singularis					
1. person	<i>finder</i>	<i>fandt</i>	<i>finde</i>	<i>finde</i>	
2. person	<i>finder</i>	<i>fandt</i>	<i>finde</i>	<i>finde</i>	<i>find</i>
3. person	<i>finder</i>	<i>fandt</i>	<i>finde</i>	<i>finde</i>	
Pluralis					
1. person	<i>finde</i>	<i>finde</i>	<i>finde</i>	<i>finde</i>	
2. person	<i>finde</i>	<i>finde</i>	<i>finde</i>	<i>finde</i>	<i>finder</i>
3. person	<i>finde</i>	<i>finde</i>	<i>finde</i>	<i>finde</i>	

Figur 1. Prototypisk bøjningssystem for stærke verber i aktiv i skriftsproget ca. 1500 eksemplificeret med *finde*

Singularis	Indikativ		Konjunktiv		Imperativ
	Præsens	Præteritum	Præsens	Præteritum	
1. person	<i>elsker</i>	<i>elskede</i>	<i>elske</i>	<i>elskede</i>	
2. person	<i>elsker</i>	<i>elskede</i>	<i>elske</i>	<i>elskede</i>	<i>elsk</i>
3. person	<i>elsker</i>	<i>elskede</i>	<i>elske</i>	<i>elskede</i>	
Pluralis					
1. person	<i>elske</i>	<i>elskede</i>	<i>elske</i>	<i>elskede</i>	
2. person	<i>elske</i>	<i>elskede</i>	<i>elske</i>	<i>elskede</i>	<i>elsker</i>
3. person	<i>elske</i>	<i>elskede</i>	<i>elske</i>	<i>elskede</i>	

Figur 2. Prototypisk bøjningssystem for svage verber i aktiv i skriftsproget ca. 1500 eksemplificeret med *elske*

Singularis	Indikativ		Konjunktiv	
	Præsens	Præteritum	Præsens	Præteritum
1. person	<i>kan</i>	<i>kunde</i>	<i>kunne</i>	<i>kunde</i>
2. person	<i>kant</i>	<i>kunde</i>	<i>kunne</i>	<i>kunde</i>
3. person	<i>kan</i>	<i>kunde</i>	<i>kunne</i>	<i>kunde</i>
Pluralis				
1. person	<i>kunne</i>	<i>kunde</i>	<i>kunne</i>	<i>kunde</i>
2. person	<i>kunne</i>	<i>kunde</i>	<i>kunne</i>	<i>kunde</i>
3. person	<i>kunne</i>	<i>kunde</i>	<i>kunne</i>	<i>kunde</i>

Figur 3. Prototypisk bøjningssystem for præterito-præsensiske verber (inkl. ville) i aktiv i skriftsproget ca. 1500 eksemplificeret med *kunne*

3. Hidtidig litteratur om udviklingen af numeruskongruens mellem subjekt og finit verbum fra gammel- til nutidsdansk

I forskningslitteraturen samt i grammatikker og andre sprogrigtigheds skrifter fra 1600-tallet og frem findes bemærkninger om i hvilket omfang de verbale pluralisformer anvendtes eller burde anvendes. I det følgende begynder vi fra et normativt perspektiv ved først at opsummere reglerne i et udvalg af ældre danske grammatikker fra 1600-1800-tallet. Ud fra et deskriptivt perspektiv præsenteres derefter den hidtidige forskningslitteratur om emnet.

3.1. Det normative perspektiv

Fire af de kendteste grammatikere fra 1600-tallet, Lavrids Kock (1660:

59-62), Erik Pontoppidan (1668: 64, 211-212, 214), Erik Olsen Marsløv (1678: 10) og Peder Syv (1685: 178), anser verbal numerusbøjning for vigtig i dansk grammatik. Pontoppidan og Marsløv pointerer at numeruskongruens gælder i både skrift og tale. I overensstemmelse med reglen skelner Marsløv og Syv, der i modsætning til Kock og Pontoppidan skriver på dansk frem for latin, konsekvent mellem singularis og pluralis i deres eget skriftsprog. Derudover fremstiller de begge udeblivende kongruens som en uheldig tendens blandt datidens sprogbrugere (Marsløv 1678: 10; Syv 1685: 237).

Omtrent samtidig giver Henrich Gerner (1678-1679: 128) udtryk for at pluralisformen er forældet, men at den stadig findes i skriftsproget. Gerner foretrækker det forenklede system med kun én endelse, men bruger i nogle tilfælde stadig numerusbøjning. Kun 11 år senere skriver han imidlertid at "[n]umeri pluralis endelse in verbis er lige med Singularis numeri endelse i alle temporibus" (Gerner 1690: 283). Samtidig advarer Gerner (1690: 273) læseren mod at lade sig påvirke af den skånske dialekt hvor pluralisbøjningen stadig lever i bedste velgående.

At der i 1700-tallet har hersket stor variation i brugen af og holdningerne til numeruskongruens, bekræftes af bl.a. Peder Schulz. Først præsenterer han formen *elsker* som et eksempel på præsens indikativ i både singularis og pluralis (Schulz 1724: 81). Efterfølgende bemærker Schulz (1724: 84) dog at pluralisformen uden *-r* også findes, men fraråder alligevel brugen af denne form. Ironisk nok skelner han i sit eget skriftsprog ved en del verber konsekvent mellem singularis og pluralis.

Jens Høysgaard (1743: 200-215) blander sig livligt i debatten mellem Syv og Gerner ved at afprøve deres argumenter. Ligesom Gerner ender Høysgaard (1747: 323-324) med at opfordre til at lade skriftsproget følge talesproget hvor numerusbøjningen er helt forsvundet. Også i sit eget skriftsprog følger han normalt denne praksis.

I 1800-tallet bliver billedet kun mere broget. At forvirringen nok har været stor i den almindelige befolkning, undrer ikke når én og samme person kan give udtryk for to forskellige normer sådan som Edwin Jessen gør det i to skrifter fra henholdsvis 1891 og 1864. I 1891 formuleres reglen om numeruskongruens klart (Jessen 1891: 122), og i samme tekst holder Jessen sig også selv strikt til denne regel. I 1864 går Jessen derimod mere deskriptivt til værks samtidig med at han giver sin egen holdning til kende: "Men alt i de ældste hss o. 1300 kan i handlef. ental findes for flertal, i lidef. omvendt; det trænger igennem for 1600, næppe for 1500; skriften

skjuler, især efter 1500, virkeligheden, der dog ikke sjældent bryder det kunstige bånd, forfatterne pålægger sig” (Jessen 1864: 4). Også implicit udtrykker han sin mening ved konsekvent brug af singularis.

Som nævnt i indledningen blev obligatorisk numeruskongruens mellem subjekt og finit verbum i dansk skriftsprog først officielt afskaffet i 1900 ved en ministeriel bekendtgørelse (BEK nr. 184 af 15.12.1900).

3.2. *Det deskriptive perspektiv*

Allerede i gammeldansk findes der adskillige belæg med singularisformer i indikativ (Jessen 1864: 5-8; Bjerrum 1949; Brøndum-Nielsen 1918: 127, 129-131; 1959: 54-55), men som hovedregel kun hvis subjektet står efter verbet, hvis det udgøres af en relativpartikel, eller hvis det består af flere sideordnede led i singularis (Jessen 1864: 5; Bjerrum 1949: 162-166, 173; Brøndum-Nielsen 1959: 54-55). Generelt finder man flere belæg i jyske end i sjællandske og skånske kilder, men fordi de samme betingelser for brugen af singularis gør sig gældende i alle tre dialekter (Bjerrum 1949: 174-176), kan man ikke uden videre slutte at pluralisbøjningen i jysk talesprog afvikledes allerede i 1300-tallet sådan som fx Falk & Torp (1900: 13) og Skautrup (1944: 273) gør det. Eksempel (3) stammer fra Valdemars Sjællandske Lov i håndskriftet Stockholm C 69,8^o fra ca. 1400; her figurerer subjektet netop som to sideordnede led i singularis:

- (3) Fathær oc mothær **ær** syn oc dothær næst at ærwæ (VL 3)

Den egentlige udvikling hen imod pluralisformernes undergang i skriftsproget ses først i ældre nydansk fra 1500 til 1700 hvor der ifølge Ruus (2019: 78) sker en gradvis udtynding af verbal pluralisbøjning. Ruus (2019: 78-80) giver flere eksempler på opretholdt numeruskongruens, men nævner kun enkelte undtagelser fra 1600-tallet. I et belæg fra 1641 omtaler Christian 4. sig selv med et pronomen i pluralis majestatis tilknyttet to verber i singularis:

- (4) At indbilde børnen, som uy ved hinders datter Aulid **haffuer**, At uy derris moder **gør** stor wrett (Chr. 4. Br 140)

Da subjektet *uy* her kun refererer til ét individ, opviser de verbale singularisformer i (4) pragmatisk set numeruskongruens, og eksemplet siger dermed ikke meget om pluralisformens status på dette tidspunkt. Tilsvarende

findes der fx i Peder Palladius' visitatsbog fra ca. 1543 og Resens Bibel fra 1607 subjekter i singularis med verber i pluralis:

- (5) om een christne almue **faa** deeris rette føde till deris siæls salighed (Visit 25)
- (6) Folcket lete effter hannem / oc **komme** hen til hannem (Res Bib 32^v)²

Subjekterne *een christne almue* og *Folcket* opfattes som en gruppe af individer der dermed naturligt udløser pluralisformerne *faa* og *komme*.

I forlængelse af Ruus skriver Jacobsen om situationen i yngre nydansk fra 1700 til 1900 at ”kategorierne *tal* og *person* ikke længere er relevante for verbalbøjningen, men kun forekommer som stivnede former i faste udtryk og talemåder, i ældre salme- og sangtekster og i arkaiserende eller spøgende sprogbrug” (Jacobsen 2019: 93). Derudover kan man også finde pluralisformer i prædiken- og foredragssprog (Jacobsen 2019: 102). Jacobsen (2019: 101) tilføjer at singularisformen længe havde været det almindelige i talesproget, men en nærmere datering fremgår ikke.

Jessen (1864) og Sørensen (1900) giver en lang liste over spredte be-læg på singularisformer i ca. 300 forskellige forfatters tekster inden for prosa og poesi frem til ca. 1900, men nogen egentlig sammenhængende udvikling finder de ikke. Alligevel vurderer Sørensen at afviklingen af numerusbøjning i talesproget ”er begyndt i det 13de århundrede og maa betragtes som afsluttet i det 16de, selv om skriftsproget stadig har slæbt den døde flertalsform med sig” (Sørensen 1902: 28).

4. Korpusundersøgelse af verbale pluralisformer i Lukasevangeliets 1550-1907

4.1. Valg af kilder

Brugen af numeruskongruens mellem subjekt og finit verbum kan afhænge af forskellige faktorer som fx tekstgenre, stilleje, målgruppe og skribent, og det er ikke nødvendigvis sådan at én og samme faktor altid udløser den samme numerusform. For at kunne tegne et billede af en sammenhængende udvikling tager vi udgangspunkt i Lukasevangeliets, en tekst der løbende er blevet udgivet i forskellige oversættelser og reviderede versioner

---

2 I alle de anvendte bibeludgaver har Det Nye Testamente særskilt paginering.

fra begyndelsen af 1500-tallet frem til i dag. Selv om bibelsproget er en stilart der i løbet af denne periode fremtræder stadig mere konservativ, står det ikke stille, og den sproglige udvikling man kan observere fra de ældre til de yngre bibeltekster, peger bl.a. på i hvilken rækkefølge de forskellige verbalklasser opgav numerusbøjningen.

Ifølge Ejrnæs (2020) kan dansk bibeloversættelse inddeles i tre faser. I den første fase bygger oversættelserne på Luthers tyske oversættelse fra 1545. Denne fase indledes med udgivelsen af Christian 3.s Bibel i 1550 der på Frederik 2.s foranledning revideres og genudgives i 1589, hvorefter Christian 4. i 1633 atter giver teksten nyt liv i en revideret udgave. I disse oversættelser er sproget generelt mundret og utvungent i overensstemmelse med Luthers eget oversættelsesideal (Ejrnæs 2020: 72).

I 1600-tallet begynder anden fase der strækker sig frem til begyndelsen af 1900-tallet. I modsætning til tidligere går man nu ud fra henholdsvis den hebraiske og den græske originaltekst. Det er Hans Poulsen Resen der indleder denne tradition med sin oversættelse fra 1607. Denne udgave blev efterfølgende revideret adskillige gange – først af Hans Svane i 1647. Hermed var grunden lagt til den resen-svaningske oversættelsestradition der videreførtes med nye oplag og revisioner helt frem til revisionen af Det Nye Testamente fra 1907. Af vigtige udgivelser inden for dette tidsrum nævner Ejrnæs (2020: 62) Christian 6.s Bibel fra 1740 samt revisionerne af Det Nye Testamente og Det Gamle Testamente fra 1819 resp. 1871. Sproget i de resen-svaningske bibler adskiller sig fra Luthertraditionens ved at være ”tungt og indimellem knudret og vanskeligt at læse” (Ejrnæs 2020: 61).

Den tredje fase, der strækker sig over hele 1900-tallet, er kendetegnet ved mange forskellige nyoversættelser af både officiel og privat art. Her tilstræbes et mere tidssvarende sprog der i løbet af århundredet fjerner sig stadig mere fra den tradition der har hersket i flere århundreder.

Da vi i nærværende undersøgelse beskæftiger os med verbalbøjningen indtil 1900, medtages kun oversættelser fra de to første faser. Nedenfor følger en liste over de syv udvalgte udgaver i kronologisk rækkefølge med forkortelser der henviser til kildelisten. Da det ikke har været muligt at få adgang til de første oplag af Chr. 6.s Bibel fra 1740 og 1819-revisionen af Den Resen-Svaningske Bibel, har vi medtaget to senere oplag fra henholdsvis 1746 og 1824.

1500-tallet:

- Christian 3.s Bibel 1550 (Chr. 3. Bib): oversættelse af Luthers tekst

1600-tallet:

- Resens Bibel 1607 (Res Bib): Hans Poulsen Resens oversættelse af den hebraiske og den græske originaltekst
- Christian 4.s Bibel 1633 (Chr. 4. Bib): revision af Frederik 2.s Bibel fra 1589 der igen er en revision af Chr. 3.s Bibel fra 1550

1700-tallet:

- Christian 6.s Bibel 1746 (Chr. 6. Bib): revision af Hans Svanes reviderede udgave af Hans Poulsen Resens Bibel 1647, også kaldet Den Resen-Svaningske Bibel

1800-tallet:

- Den Resen-Svaningske Bibel 1824 (Bib 1824): revision af Den Resen-Svaningske Bibel
- Den Resen-Svaningske Bibel 1871 (Bib 1871): revision af Den Resen-Svaningske Bibel

1900-tallet:

- Den Resen-Svaningske Bibel 1907 (Bib 1907): revision af Den Resen-Svaningske Bibel

4.2. Annotering, resultater og analyse af en udvikling

Det samlede korpus består af Lukasevangeliets kapitel 1-6 i alle de syv ovennævnte udgaver, hvilket svarer til ca. 10 sider pr. tekst. Vi har markeret alle forekomster af aktive verber med subjekter i pluralis og inddelt dem i grupper efter verbalklasse, modus og tempus. Ud fra disse kriterier har vi fundet eksempler på stærke, svage og præterito-præsensiske verber (inkl. *ville*) samt verbet *være* i præsens og præteritum indikativ samt imperativ. Verber i konjunktiv med subjekter i pluralis forefindes ikke i materialet. Undervejs viste det sig at kongruens i 2. person singularis ved verberne *kunne*, *skulle*, *ville* og *være* har gennemgået en parallel udvikling. Disse former er derfor også medtaget i undersøgelsen.

Gennem hele forløbet er bøjningsforholdene konsistente inden for én og samme tekst. Ligeledes kan det konstateres at udviklingen henimod mindre grad af bøjning er ensrettet gennem hele perioden, dog med en-

kelte undtagelser i Chr. 6.s Bibel fra 1746 som er den eneste tekst hvor præsensformerne *kand*, *skal* og *vil* anvendes frem for *kunne*, *skulle* og *ville*. Udviklingen forløber sådan at der til og med Chr. 4.s Bibel fra 1633 hersker konsekvent numeruskongruens inden for alle verbalklasser, modi og tempora, hvorefter pluralisbøjningen reduceres delvis. Af eksempel (7)-(12) fra Chr. 3.s Bibel fremgår det hvordan stærke verber som *fare*, *finde*, *faa*, *komme*, *see* og *tage*, svage verber som *frycte*, *gøre* og *haffue* samt verbet *være* opviser entydig pluralisbøjning:

- (7) Oc der **vaare** Hyrder i den samme Egn (E 2^r)
- (8) Oc Engelen sagde til dem: **Frycter** eder icke (E 2^r)
- (9) Oc der Englene **fore** fra dem til Himmelen (E 2^v)
- (10) Oc de **komme** hastelige / oc **funde** baade Mariam oc Joseph (E 2^v)
- (11) **Seer** til / **gører** ret Penitentzis fruct / Oc **tager** eder icke faare at sige / Wi **haffue** Abraham til fader (E 3^r)
- (12) Da **finge** de hannem Esaie Prophetis Bog (E 3^v)

Den eneste tilsyneladende afvigelse fra streng numeruskongruens findes ved verbet *see* der i imperativ i de fleste tilfælde forekommer uden pluralisendelsen *-r*:

- (13) **See** / ieg forkynder eder stor Glæde (E 2^r)

Denne afvigelse må ultimativt skyldes at der i den græske originaltekst på dette og tilsvarende steder ikke står en 2. person pluralis imperativ af det græske verbum for ‘se’, men derimod *ἰδοὺ*, en demonstrativ partikel med betydningen ‘(se) dér’. Denne partikel videreføres i den latinske Vulgata af *ecce*, ligeledes en demonstrativ partikel, og i Luthers tyske oversættelse fra 1546³ af *sihe* (DDB 217), oprindeligt en 2. person singularis imperativ af verbet *sehen* ‘se’ hvis fossilerede karakter fremgår af den ellers entydigt pluraliske kontekst som kommer til udtryk i verbet *fürchtet*:

3 Vi anvender den autoritative udgave af Luthers oversættelse fra 1546.

- (14) **Fürchtet** euch nicht, **sihe**, Ich verkündige euch grosse
 frygt REFL.3.PL. ikke se jeg forkynder jer stor
 Freude (DDB 217)
 glæde
Frygt ikke, se, jeg forkynder jer stor glæde

Sihe svarende til *See* i (13) står i modsætning til den ægte 2. person pluralis imperativ *Sehet zu* (DDB 222) svarende til *Seer* i (11).⁴

Afviklingen af personkongruens i 2. person singularis ved *kunne*, *skulle*, *ville* og *være* følger parallelt med reduktionen af numeruskongruens. I Chr. 3.s Bibel kongruerer verberne endnu konsekvent med subjekter i 2. person singularis:

- (15) Paa det du **kant** haffue viss grund paa den Lærdom / i huilcken du
est vnderuist (E 1^r)

Reduktionen i verbalbøjningen viser sig første gang i Chr. 6.s Bibel fra 1746 hvor pluralisbøjningen inden for en afgrænset gruppe af stærke verber i præteritum konsekvent afvikles. Det drejer sig om verber med vokalisk eller konsonantisk stammeforandring mellem singularis og pluralis såsom *finde*, *faa* og *gaa* hvor de oprindelige pluralisformer *fundede*, *finge* og *ginge* erstattes af singularisformerne *fandt*, *fik* og *gik*. Også bøjningen af *komme* reduceres idet singularisformen *kom* overtager pluralisdomænet, måske fordi den oprindelige præteritumsform *komme* falder sammen med præsensformen. Bøjningen af stærke verber uden stammeforandring ændres derimod ikke, og de præterito-præsensiske og de svage verber opviser som bekendt i forvejen ingen numerusforskel i præteritum. Følgende eksempler fra Chr. 6.s Bibel svarer til eksempel (7)-(13) fra Chr. 3.s Bibel. De understregede former viser hvordan singularisformen har overtaget pluralisdomænet ved *finde*, *faa* og *komme*:

- (16) Og der **vare** hyrder i den samme egn (60)

- (17) Og Engelen sagde til dem: **frygter** ikke (60)

4 Formerne i nytestamentligt græsk, latin og tysk fungerer på synkront plan som partikler uagtet deres forskelligartede opståen, jf. Bauer (1988: 753-754 s.v. *idōi*), Ernout & Meillet (1985: 190-191 s.v. *ecce*) og Grimm & Grimm (1905: 144-145 s.v. *sehen*, specielt om imperativ).

- (18) Og det skede, der Englene **fore** fra dem til himmelen (60)
- (19) Og de **kom** hastelig, og **fandt** baade Maria og Joseph (61)
- (20) **Gjører** derfor omvendelsens værdige frugter, og **begynder** ikke at sige ved eder selv: vi **have** Abraham til fader (62)
- (21) Da **fik** de ham Esaias prophetes bog (63)

En konsekvent afvikling af personkongruens ved *kunne*, *skulle*, *ville* og *være* gennemføres på samme tid:

- (22) Paa det du **kand** kiende vis grund paa den lærdom, i hvilken du **er** bleven mundtlig underviist (58)

Som nævnt ovenfor er pluralisbøjningen i Chr. 6.s Bibel også fraværende i præsens indikativ ved *kunne*, *skulle* og *ville*, men det er en undtagelse der ikke gentages i nogen af de tre efterfølgende revisioner frem til 1907. Inden for de øvrige verbalklasser er der på intet tidspunkt vaklen i brugen af numeruskongruens i præsens indikativ og imperativ.

Figur 4 viser alle stærke verber med pluralissubjekt i Lukasevangeliets kapitel 1-6 i henholdsvis Chr. 3.s Bibel fra 1550 og Chr. 6.s Bibel fra 1746. Antallet af forekomster er angivet i parentes. Former uden numeruskongruens i den senere udgave er markeret med fed skrift.

Infinitiv	Chr. 3.s Bibel 1550			Chr. 6.s Bibel 1746		
	Indikativ		Imperativ	Indikativ		Imperativ
	Præs.pl.	Præt.pl.		Præs.pl.	Præt.pl.	
<i>bede</i>	<i>bede</i> (1)	<i>bade</i> (1)	<i>beder</i> (1)	<i>bede</i> (1)	<i>bade</i> (1)	<i>beder</i> (1)
<i>blijfue/blive</i>	<i>blijfue</i> (1)	<i>bleffue</i> (6)		<i>blive</i> (1)	<i>bleve</i> (6)	
<i>bære</i>		<i>baare</i> (1)			<i>bare</i> (1)	
<i>drage</i>	<i>drage</i> (1)					
<i>dricke/drikke</i>	<i>dricke</i> (2)			<i>drikke</i> (2)		
<i>falde</i>	<i>falde</i> (1)					
<i>fåre</i>	<i>fare</i> (1)	<i>fore</i> (3)		<i>fåre</i> (1)	<i>fore</i> (3)	
<i>finde</i>		<i>funde</i> (3)			<i>fandt</i> (2)	
<i>forlade</i>		<i>forlode</i> (1)	<i>forlader</i> (1)		<i>forlode</i> (1)	<i>forlader</i> (1)
<i>forskiude</i>	<i>forskiude</i> (1)			<i>forskiude</i> (1)		
<i>forstaa</i>		<i>forstode</i> (1)			<i>forstode</i> (1)	

	Chr. 3.s Bibel 1550			Chr. 6.s Bibel 1746		
<i>fāa</i>		<i>finge</i> (3)			<i>fik</i> (2)	
<i>giffue/give</i>		<i>gaffue</i> (1)	<i>giffuer</i> (1)		<i>gave</i> (2)	
<i>græde</i>	<i>græde</i> (1)			<i>græde</i> (1)		
<i>gaa</i>		<i>ginge</i> (6)			<i>gik</i> (5)	
<i>holde</i>		<i>hulde</i> (1)				
<i>komme</i>		<i>komme</i> (7)			<i>kom</i> (7)	
<i>lade</i>			<i>lader</i> (2)		<i>lode</i> (2)	<i>lader</i> (2)
<i>lee</i>	<i>lee</i> (1)			<i>lee</i> (1)		
<i>see</i>		<i>saae</i> (1)	<i>see</i> ⁵ (2), <i>seer</i> (1)		<i>saae</i> (1)	<i>see</i> ⁶ (2)
<i>side/sidde</i>	<i>side</i> (1)	<i>sade</i> (2)		<i>sidde</i> (1)	<i>sadde</i> (2)	
<i>springe</i>			<i>springer</i> (1)			<i>springer</i> (1)
<i>staa</i>		<i>stode</i> (1)			<i>stode</i> (1)	
<i>syncke/synke</i>		<i>suncke</i> (1)			<i>sank</i> (1)	
<i>tage</i>		<i>toge</i> (1)	<i>tager</i> (1)		<i>toge</i> (1)	
<i>udgaa</i>					<i>udgik</i> (1)	
<i>vinde</i>		<i>vunde</i> (1)				
<i>vride</i>		<i>vrede</i> (1)			<i>vredde</i> (1)	
<i>æde</i>	<i>æde</i> (2)	<i>ode</i> (1)		<i>æde</i> (2)	<i>aade</i> (1)	

Figur 4. De stærke verbers bøjning i *indikativ* og *imperativ pluralis* i Chr. 3.s Bibel fra 1550 og Chr. 6.s Bibel fra 1746

Som det ses af figur 4, er der i Chr. 6.s Bibel sket en systematisk afvikling af pluralisbøjningen i præteritum ved stærke verber med vokalisk eller konsonantisk stammeforandring mellem singularis og pluralis sådan at fx *suncke* og *finge* er vejet for *sank* og *fik*. Denne udvikling svarer til det overordnede indtryk som Mikkelsen (1975 [1911]: 463) har af overleveringen. Bøjningsmønsteret i figur 4 fortsætter uændret i alle de undersøgte tekster helt frem til 1907.

I modsætning til alle hittidige undersøgelser kan vi således påvise en egentlig udvikling i verbal numeruskongruens i dansk skriftsprog. Mens Jessen (1864) og Sørensen (1900) slår ned forskellige steder i litteraturen for at eksemplificere den store variation i numerusbøjningen der har hersket i flere århundreder, anskueliggøres i nærværende studie en ensrettet om end langtrukken udvikling henimod mindre pluralisbøjning. Selv om de udvalgte tekster tilhører blot en enkelt genre, er de på flere punkter interessante. For det første kan de være med til at sandsynliggøre at nu-

5 Om denne form se forklaringen til eksempel (13) ovenfor.

6 Se fodnote 5.

meruskongruens i talesproget løbende afvikledes inden for det undersøgte tidsrum sådan som det også er blevet foreslået af bl.a. Sørensen (1902: 28-29). Man kunne forestille sig at pluralisformerne omkring udgivelsen af Chr. 6.s Bibel i 1740 stort set var forsvundet fra talesproget med det resultat at den almindelige dansker ikke længere var fortrolig med de pluralisformer der i præteritum opviser stammeforandring mellem singularis og pluralis. De øvrige pluralisformer har været lettere at afkode og oprettholde i skriften fordi de blot fik tilføjet *-e* til den velkendte singularisform. Dermed kan vi også give et bud på i hvilken rækkefølge formerne afvikledes. Endvidere indicerer resultatet at genre og stilleje må have påvirket afviklingens omfang og hastighed. Bibelgenren har udviklet sig fra at være præget af Luthers ideal om en så mundret og hverdagssproglig stil som muligt til at blive stadig mere traditionsbundet og konservativ. Det forklarer hvordan man så sent som i 1907 efter afskaffelsen af obligatorisk pluralisbøjning kunne udgive en bibel der med hensyn til numeruskongruens var stort set identisk med de foregående udgaver helt tilbage til 1700-tallet.

5. Konklusion

Med nærværende artikel har vi taget første skridt på vejen til en nærmere udforskning af verbal numeruskongruens i dansk fra ca. 1500 til ca. 1900. På baggrund af syv forskellige bibeloversættelser fra tidsrummet 1550-1907 kan vi i modsætning til Jessen (1864) og Sørensen (1900) påvise en ensrettet og systematisk udvikling inden for bibelsproget fra konsekvent numeruskongruens i alle de undersøgte bibler frem til 1746 hvor pluralisbøjningen afvikles i præteritum ved stærke verber med vokalisk eller konsonantisk stammeforandring mellem singularis og pluralis. Dette indicerer at der inden for visse genrer og stilarter kan findes systematiske udviklinger som bidrager til at tegne et mere nuanceret billede af forløbet frem til den endelige afvikling af verbal pluralisbøjning. Dermed er grunden lagt til videre undersøgelser.

Om forfatterne

Kathrine Thisted Petersen, lektor, ph.d., Institut for Kommunikation og Kultur, Aarhus Universitet.

Steffen Krogh, lektor, ph.d., Institut for Kommunikation og Kultur, Aarhus Universitet.

Kilder

- Bib 1824 = Revision af Den Resen-Svaningske Bibel 1824. *BIBLIA, det er: den ganske Hellige Skrifts Bøger, med Flid efterseete og rettede efter Grundtexten, saa og med mange Parallelsteder og udførlige Indholdsfortegnelser forsynede.* Kjøbenhavn: det Kongelige Vaisenhus.
- Bib 1871 = Revision af Den Resen-Svaningske Bibel 1871. *Bibelen, det er: den ganske Hellige Skrifts Bøger, med Flid eftersete og rettede efter Grundtexten, saa og med mange Parallelsteder og udførlige Indholdsfortegnelser forsynede.* Kjøbenhavn: det Kongelige Vaisenhus.
- Bib 1907 = Revision af Den Resen-Svaningske Bibel 1907. *Bibelen, det er: den ganske Hellige Skrifts Bøger, med Flid eftersete og rettede efter Grundtexten, saa og med mange Parallelsteder og udførlige Indholdsfortegnelser forsynede.* Kjøbenhavn: Bibelselskabet for Danmark.
- Chr. 3. Bib = Christian 3.s Bibel 1550. *Biblia/ Det er den ganske Hellige Scrifft/ vdsæt paa Danske.* Københaffn: Ludowich Dietz.
- Chr. 4. Bib = Christian 4.s Bibel 1633. *Biblia Det er/ Den ganske Hellige Scrifft/ paa Danske/ igien offuerseet oc Prentet effter vor allernaadigste Herris oc Kongis K. Christian den IV. Befaling. Mett Register/ alle D. Lutheri Fortaler/ hans Vdlegning i Brædden/ oc Viti Theodori Summarier.* Kiøbenhaffn: forlag ikke angivet.
- Chr. 6. Bib = Christian 6.s Bibel (revision af Den Resen-Svaningske Bibel) 1746. *BIBLIA, Det er, Den ganske Hell. Skriftes Bøger, Ved Hans Kongel. Måjests. Vor Allernaadigste Arve-Herres, Kong Christian Den Siettes Christelige Omsorg, Med Fliid og efter Grund-Texten efterseete og rettede, Saa og med Paralleler forsynede.* 4. oplag. Kjøbenhavn: det Kongel. Waysenhus.
- Chr. 4. Br = Christian 4.s Breve 1584-1648. J. Skovgaard (red.) (1947): *Kong Christian den Fjerdes egenhændige Breve.* Bd. 8. 1584-1648. Supplement til C.F. Brickas & J.A. Fridericias udgave. København: Gad.
- DDB = Die Deutsche Bibel 1546. *D. Martin Luthers Werke. Kritische Gesamtausgabe.* Bd. 6. *Die Deutsche Bibel.* Weimar: Hermann Böhlhaus Nachfolger.
- LB 3 = Lund-benstykke 3. <https://runer.ku.dk/q.php?p=runer/genstand/genstand/298> (lokaliseret 2.1.2024).
- LB 4 = Lund-benstykke 4. <https://runer.ku.dk/q.php?p=runer/genstand/genstand/602> (lokaliseret 2.1.2024).
- Res Bib = Hans Poulsen Resens Bibel 1607. *BIBLIA, Paa Danske/ Det er/ Den ganske hellige scriftis Bøgger igennem seete med flijd effter den Ebræiske oc Grækske text etc. det negste mueligt vaar/ Oc effter som de paa andre atskillige Tungemaal vaare best vdsatte.* Kiøbinghaffn: Niels Michelson.

- Visit = Peder Palladius' visitatsbog ca. 1543. Lis Jacobsen (red.) (1925-1926): *Peder Palladius' Danske Skrifter*. Bd. 5. København: H.H. Thiele.
- VL = Valdemars Sjællandske Lov i Stockholm C 69,8° ca. 1400. I: *Danmarks gamle landskabslove med kirkelovene*. Bd. 8. *Valdemars sjællandske lov. Ældre og yngre redaktion samt Sjællandske kirkelov*. Erik Kroman (red.) (1941). København: Gyldendal, 3-104.

Litteratur

- Bauer, Walter (1988): *Griechisch-deutsches Wörterbuch zu den Schriften des Neuen Testaments und der frühchristlichen Literatur*. 6. Auflage herausgegeben von Kurt Aland und Barbara Aland. Berlin/New York: Walter de Gruyter.
- BEK nr. 184 af 15.12.1900 = *Bekendtgørelse angaaende Brugen af Verbernes Flertalsform ved Undervisningen i Modersmaalet*. <https://www.retsinformati-on.dk/eli/lta/1900/184> (lokaliseret 2.1.2024).
- Bertelsen, Henrik (1979 [1915-1929]): *Danske Grammatikere fra Midten af det syttende til Midten af det attende Aarhundrede*. Bd. 1-6. København: C.A. Reitzel.
- Bjerrum, Anders (1949): Verbal Number in the Jutlandic Law. *Travaux du Cercle Linguistique de Copenhague* 5. *Recherches structurales*, 156-176.
- Brøndum-Nielsen, Johs. (1918): Danske lovhåndskrifter og dansk lovsprog i den ældre middelalder. *Arkiv för nordisk filologi* 34, 105-137.
- Brøndum-Nielsen, Johs. (1959): *Festskrift udgivet af Københavns Universitet i Anledning af Hans Majestæt Kong Frederik IX's 60 Aars Fødselsdag den 11. Marts 1959. Fra Skaanes Senmiddelalder*. København: Bianco Lunos Bogtrykkeri.
- Ejrnæs, Bodil (2020): Bibelsprog. I: *Dansk Sproghistorie*. Bd. 4. *Dansk i brug*. Ebba Hjorth (hovedredaktør), Henrik Galberg Jacobsen, Bent Jørgensen, Birgitte Jacobsen, Merete Korvenius Jørgensen & Laurids Kristian Fahl (red.). Aarhus: Aarhus Universitetsforlag, 59-98.
- Ernout, Alfred & Antoine Meillet (1985): *Dictionnaire étymologique de la langue latine. Histoire des mots*. Quatrième édition par Jacques André. Paris: Éditions Klincksieck.
- Falk, Hjalmar & Alf Torp (1900): *Dansk-norskens syntax i historisk fremstilling*. Kristiania: H. Aschehoug & Co.
- Frederiksen, Britta Orlík (2019): Gammeldansk. I: *Dansk Sproghistorie*. Bd. 3. *Bøjning og bygning*. Ebba Hjorth (hovedredaktør), Henrik Galberg Jacobsen, Bent Jørgensen, Birgitte Jacobsen, Merete Korvenius Jørgensen & Laurids Kristian Fahl (red.). Aarhus: Aarhus Universitetsforlag, 41-72.

- Gerner, Henrich (1678-1679): *Orthographia Danica*. I: Bertelsen (1979 [1915-1929]) Bd. 3, 11-146.
- Gerner, Henrich (1690): *Epitome Philologiæ Danicæ*. I: Bertelsen (1979 [1915-1929]) Bd. 3, 251-317.
- Grimm, Jacob & Wilhelm Grimm (1905): *Deutsches Wörterbuch*. Bd. 16. Leipzig: S. Hirzel.
- Høysgaard, Jens (1743): *Tres faciunt collegium*. I: Bertelsen (1979 [1915-1929]) Bd. 4, 185-215.
- Høysgaard, Jens (1747): *Accentuered og Raisonnered Grammatica*. I: Bertelsen (1979 [1915-1929]) Bd. 4, 249-488.
- Jacobsen, Henrik Galberg (2019): Yngre Nydansk. I: *Dansk Sproghistorie*. Bd. 3. *Bøjning og bygning*. Ebba Hjorth (hovedredaktør), Henrik Galberg Jacobsen, Bent Jørgensen, Birgitte Jacobsen, Merete Korvenius Jørgensen & Laurids Kristian Fahl (red.). Aarhus: Aarhus Universitetsforlag, 93-111.
- Jessen, Edwin (1864): Danske böjningsformers historie. *Særskilt Aftryk af Tidsskrift for Philologi og Pædagogik* 5, 1-22.
- Jessen, Edwin (1891): *Dansk Grammatik*. Kjøbenhavn: Gyldendal.
- Kock, Lavrids (ca. 1660): *Introductio ad lingvam Danicam*. I: Bertelsen (1979 [1915-1929]) Bd. 1, 35-74.
- Marsløv, Erik Olsen (1678): *Nogle Betænkninger og Regle om Skrive-Rictigheden udi ded Danske Sprog* I: Bertelsen (1979 [1915-1929]) Bd. 3, 1-10.
- Mikkelsen, Kristian (1975 [1911]): *Dansk ordføjningslære med sproghistoriske tillæg. Håndbog for viderekomne og lærere*. København: Hans Reitzel.
- Pontoppidan, Erik (1668): *Grammatica Danica*. I: Bertelsen (1979 [1915-1929]) Bd. 2, 1-426.
- Ruus, Hanne (2019): Ældre Nydansk. I: *Dansk Sproghistorie*. Bd. 3. *Bøjning og bygning*. Ebba Hjorth (hovedredaktør), Henrik Galberg Jacobsen, Bent Jørgensen, Birgitte Jacobsen, Merete Korvenius Jørgensen & Laurids Kristian Fahl (red.). Aarhus: Aarhus Universitetsforlag, 73-92.
- Schulz, P. (1724): *Danskens Skriverigtighed*. I: Bertelsen (1979 [1915-1929]) Bd. 4, 1-153.
- Skautrup, Peter (1944): *Det danske Sprogs Historie*. Bd. 1. *Fra guldhornene til Jyske lov*. København: Gyldendal.
- Syv, Peder (1685): *Den Danske Sprog-Kunst*. I: Bertelsen (1979 [1915-1929]) Bd. 3, 147-250.
- Sörensen, Axel (1900): Udsagnsordenes flertalsformer. En redegørelse. *Dania* 7, 145-209.

Sørensen, Axel (1902): *En ariadnetråd gennem en sproglig labyrinth i spørgsmålet om förtids-tillægsmåderne til velvillig overvejelse for vakkende*. København: Lehmann & Stage.